
Szemelvények a lex mercatoria történetéből

Mátyás Imre*

Jelen tanulmány a lex mercatoria kialakulását, történeti összefüggéseit, alapjait kívánja bemutatni, az ókortól kezdve a modern változat létrejöttéig. Az antik görög-római szabályokon nyugodva a virágzó kereskedővárosokon tát a nagy felfedezések és az ipari forradalom mind-mind hatással voltak az autonóm joganyag fejlődésére, amely a mai nemzetközi kereskedelemnek is alapját képezi.

Kulcsszavak: Lex Rhodia, Ius gentium, önszabályozás, autonóm jogfejlődés, kereskedelmi szokások

Notes from the history of lex mercatoria

This paper aims to present the development, historical context and foundations of the lex mercatoria, from antiquity to the modern version. From the ancient Greco-Roman rules to the flourishing trading cities, the great discoveries and the industrial revolution have all influenced the development of that autonomous body of law that forms the basis of today's international trade.

Keywords: lex rhodia, Ius gentium, self-regulation, autonomous legal development, trade customs

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2024.1.57>

1. Bevezetés

Alex mercatoria (kereskedők joga) mai, komplex valójában viszonylag új képződménye a jognak, bár annak szöveiteiben mindig is jelen volt. A kereskedelem több ezer éves múltra tekint vissza, és ebben az időszakban a felek egymás közötti viszonyait mindig szabályozni kellett valamilyen módon. Amennyiben elérhető volt állam alkotta jog, és a szerződő felek annak alkalmazásában megegyeztek, ennek viszonyrendszerében helyezték el szerződésüket.

Az állam alkotta jog azonban nem mindig állott rendelkezésre, valamint a felek sem tudtak konszenzusra jutni annak alkalmazásában, vagy azért, mert a szabályozás nem volt megfelelő mélységű és nemzetközi jellegű, vagy pedig mert az egyik felet előnyökhöz segítette volna. A legtöbbször konszenzushoz vezető, általánosan alkalmazandó szabályok ennek megfelelően a gyakorlatban alakultak ki.

---

* Egyetemi docens, Miskolci Egyetem, Állam- és Jogtudományi Kar, Európai jogi és Nemzetközi Magánjogi Tanszék.

Ez a fokozatosan univerzális jelleget öltő joganyag lett a *lex mercatoria*, magyarul kereskedők joga.¹ Következésképpen, az adott ügyben eljáró bíróság döntését gyakran olyan íratlan, a gyakorlatban kikristályosodott, általános elvekre alapozta, és teszi ezt sokszor ma is, amelyek hosszú időn keresztül alakultak ki, az adott iparágban szervesen fejlődtek, gyors, rugalmas és adekvát megoldásokat kínáltak a nemzetközi kereskedelemben felmerülő problémákra. Mivel a szokások és a felek közötti gyakorlat dinamikus jellegű, azaz folyamatosan alakult, változott, fejlődött, ezek írásba foglalására jellemzően nem került sor, mert az írásba foglalással a rendezőelv elveszíti dinamikus jellegét, már kevésbé hatékony eleme lesz a gyors és költségkímélő jogrendezésnek, amely minden időben a kereskedők kiemelt érdekében állott.

A kodifikálatlan, azonban az idők során megszilárdult kereskedelmi szokások figyelembevételének elsődlegessége világszerte megfigyelhető a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos jogalkalmazásban.

Hatzimihail meglátásában a *lex mercatoria* jellege a francia nyelvben jól ismert *L'Arlésienne* kifejezéssel írható le, azaz mindenki beszél róla, de még soha, senki nem látta.² Ennek alapján tehát nem egyöntetű a joganyag létezésének megítélése. Az azonban vitán felül áll, hogy a *lex mercatoria* főképp azokban az ágazatokban fogott helyet, ahol történelmi idők óta léteznek határon átnyúló kereskedelmi kapcsolatok, ebből kifolyólag nemzetközi magánjogi jellegű jogviszonyok jönnek létre a felek között, és ahol gyakran merülnek fel döntést igénylő jogviták, amelyeket bírák vagy választottbírák hivatottak megoldani, akiknek a legtöbb esetben világos és egyértelmű, írott jogforrás nélkül kellett igazságos döntést hozniuk. A leginkább érintett szerződésfajta az évezredek hagyományra visszatekintő a tengeri árufuvarozás, ahol mindig kiemelt, a fuvarozásban *ipso facto* benne foglalt kockázattal kellett számolni az időjárás, a nyílt víz kiszámíthatatlansága, a navigációs hibák veszélye, a kalóztámadások nagy esélye miatt, és ahol ezért viszonylag gyakoriak voltak a jogviták.

Az egyes államok szabályai azonban nem a határokon átnyúló kereskedelem rendezésének igényével és céljával, hanem a belső, akár gazdasági jellegű jogviszonyok szabályozása érdekében jöttek létre. Emellett semmi nem zárta ki azonban, hogy ezeket a szabályokat alkalmazni lehessen a lényeges külföldi elemet tartalmazó gazdasági viszonyokra is. Az más kérdés, hogy a felek ezt jónak látták-e, azaz ezeket a normákat olyannak ítélték-e, amelyek alkalmasak az ő nemzetközi kereskedelmi szerződéseik szabályozására.

Az állam alkotta jogon kívül azonban mindig is voltak különböző szokások, rendelkezések, módszerek, hagyományok, amelyeket a felek betartottak

---

¹ Sokan előszeretettel használják a korábban létezett, homogén kereskedelmi jog gondolatát, hogy egy modern, transznacionális kereskedelmi jog mellett érveljenek. Warren Swain: *The Unromantic History of Lex Mercatoria in England*, Social Science Research Network (June 21, 2020). 2. o. <https://ssrn.com/abstract=3632494>

² A kifejezés egy színdarabra utal, aminek címszereplője, az Arles-i lány, soha nem tűnik fel a színen. Magyarul legjobban a Columbo felesége fordulat feleltethető meg a jelentéstartalomnak. Idézi Nikitas E Hatzimihail: *The Many lives and faces of lex mercatoria: History as Genealogy in international business law*, *Law and Contemporary Problems* (Vol. 71, No. 3. 2008) 169. o.

szerződésük megkötése és lebonyolítása során, nem is beszélve a közöttük már korábban kialakult gyakorlatról, amelyet szintén figyelembe vettek.

Leszögezhetjük, hogy az állam alkotta jog, amelyet belső viszonyok rendezésére hoztak létre, alapvetően nem alkalmas nemzetközi gazdasági ügyletek megnyugtató szabályozására.³

Ezt támasztja alá az a tény is, hogy a nemzetközi gazdasági forgalom volumene a második világháború óta megsokszorozódott, de a jogszabályi keretek alapvetően nemzeti jellegűek maradtak. Ez az ellentmondás, illetve a megoldás iránti vágy, a jogi akadályok elhárításának és a tranzakciós költségek csökkentésének szándéka indukálta elsősorban az egységes jogszabályi környezet megteremtését célzó nemzetközi jogegységesítési törekvéseket, másrészt pedig megalapozta a lex mercatoria előretörését is. Cipőt a cipőboltból, hangzott a régi reklám, ez a mi esetünkben akként értelmezhető, hogy nemzetközi jellegű, határon átnyúló jogviszonyok rendezésére nemzetközi jogforrások szükségesek. Nem lehet kétségünk afelől, hogy a lex mercatoria nemzetközi jelleggel bír.

A másik fontos probléma ebben a körben, az eljáró fórum, tipikusan a nemzeti bíróságok szerepe, akiknek alkotmányos kötelességük, hogy a saját államuk jogszabályait alkalmazzák, kivéve ebből a nemzetközi kollíziós magánjog utaló szabálya által megtalált és alkalmazandónak rendelt külföldi jogot, a belső jogba implementált nemzetközi egyezményeket, és az európai jog jogforrásait. Állandó nehézséget jelentett, hogy a rendesbíróságok nem vagy nem szívesen alkalmaznak nem állam alkotta jogot, így a jogalkalmazás fenti nehézségei és az összehasonlításban megjelenő hátrányok miatt is a kereskedők figyelme a rugalmasabb, gyorsabb és jogalkalmazásban is nyitottabb nemzetközi kereskedelemi választottbíróságok felé fordult.⁴ Mi a lex mercatoria, hogyan alakult ki és melyek fejlődésének valamint alkalmazhatóságának az irányai? Mit tanulhatunk az évezredek óta organikusan fejlődő joganyagból? Miben különbözik az ősi és a modern lex mercatoria? Erről szól az alábbi írás.

2. Lex mercatoria az ókorban

A lex mercatoria kialakulása mélyen az antik időkben gyökerezik. Létrejött a kereskedelem és az azzal összefüggő fuvarozási feladatok alapvető formájához, a tengeri kereskedelemhez kapcsolódik, amely elsősorban a *Mare Nostrum* medencéjében, Görögország, Egyiptom, Fönícia és különösen a Római Birodalom területén jelentkezett. A lex mercatoria-t, nem csak latin elnevezése okán, de mindig is a római *ius gentium*hoz kapcsolták.⁵ A római dominancia megjelenésével a

³ Ole Lando: The Lex Mercatoria in International Commercial Arbitration. *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 34., No. 4. (1985), 747-768. o.

⁴ Kecskés András-Ferencz Barnabás: A kereskedelmi választottbíráskodás szerepe a fejlett országok jogrendszereiben in: *A választottbíráskodás és más alternatív vitarendezési eljárások jogi szabályozásának alapjai*.Kecskés László – Tilk Péter (szerk.) PTE ÁJK, Pécs, 2018, 159. o.

⁵ F.C.T. Tudsberry, Law Merchant and the Common Law, 34 L. Q. Rev (1918) 392.- 394. o., hivatkozva A.J. Gemmell; A. Talbot; "The Lex Mercatoria-Redux" *Transnational Dispute Management* TDM 2 (2011), 5. o.

klasszikus római jog is érdeklődést mutatott a határon átnyúló jogviszonyok iránt. *Volusius Macianus* meg is állapítja ebben a körben, hogy bár a szárazföldön a császár, uralkodik, a tengert csak a törvények uralják mindaddig, amíg az nem ütközik a császár érdekével.⁶ Nos, a rómaiak, önálló szabályozás híján, nem voltak restek a rodoszi megoldáshoz folyamodni, hiszen a rodosziak már jóval korábban kidolgozták a tengeri árufuvarozást érintő jogforrásukat. Ez volt a *Lex Rhodia de iactu mercium*⁷ (a továbbiakban *Lex Rhodia*), amely vitathatatlanul a tengeri árufuvarozás legfontosabb normája volt.⁸ *Hamza* több helyen is utal a *Lex Rhodia* és a *lex mercatoria* közötti összefüggésre.⁹ *Krampe* a több száz éven keresztül érvényesülő *Lex Rhodia* kialakulását a Kr. e. 9. századra teszi. *Hamza* ugyanakkor kiemeli, hogy a *Lex Rhodia* jogintézménye több okból is vitatott.¹⁰ Egyrészt lényegét tekintve bizonyos források rodoszi törvényként fogják fel, míg mások római *lex*-ként tekintenek rá. Az intézményt - tartalmilag - már a köztársaság utolsó századában ismerték, de a *lex Rhodia*, amely a hellenisztikus területeken alakult ki, Rómában szokásjogi alapon nyert alkalmazást. Kétséget kizáróan megállapítható, hogy a *lex Rhodia* Rómában már a Kr. e. I. században ismert volt.¹¹

Másodsorban, „*figyelemmel kell lenni Tertullianus "Adversus Marcionem" című munkájában (3. 6.) szereplő utalásra, amelyben a lex Rhodia tengeri joggal kapcsolatos intézmények feljegyzése értelmében szerepel. Ez kétségtelen módon azt a feltételezést támasztja alá, mely szerint a lex Rhodia nem technikus értelemben vett törvénnyel egyenlő - függetlenül attól, hogy a rhodosi vagy a római eredetet hangsúlyozzuk -, hanem sokkal inkább - a Mediterráneum térségében egymással kapcsolatban álló kereskedelmi partnerek egyezményes jogát (lex contractus) jelenti.*"¹²

Rómában a külföldi elemet tartalmazó jogviszonyokra önálló jog, a *ius gentium* jött létre, amelynek fő oka Birodalom terjeszkedésén túlmenően az volt, hogy az amúgy igen szofisztikált római jog létező megoldásai már nem tudták kezelni az összes újonnan létrejött jogviszonyt, különösen a megnövekedett kereskedelmi kapcsolatok területén. Mivel a római jogban még nem alakult ki a kollíziós magánjog intézményrendszere, hiszen a külföldi államok jogát nem ismerték el

⁶ Krampe, Christoph.: *Römisches Recht auf hoher See – Die Kunst des Guten und Gerechten*. In: Fragnoli, Iole – Rebenich, Stefan: *Das Vermächtnis der Römer – Römisches Recht und Europa*. Haupt Verlag, Bern 2012, 112. o.

⁷ Lényegre törő fordításban: közös hajókár. A jogintézmény lényege abban áll, hogy veszély esetén a fuvaroztatók árúit a tengerbe lehet dobálni, hogy a hajó megmeneküljön a hajótöréstől, majd ezt követően a hajótulajdonossal közösen elszámolnak.

⁸ Hamza Gábor : *Kereskedelmi jog és a görög-római antikvitás, Állam- és Jogtudomány* 26 (1983) 3. o.

⁹ Hamza i. m. 3, 7, 15, 17. oldalak. Külön kiemeli, hogy akár nemzeti, akár nemzetközi *lex mercatoria*-ról beszélünk, mindkettőnek az alapja a tengeri kereskedelem, így tehát aggálymentesen megállapítható, hogy a *lex Rhodia* közvetlenül képezi a *lex mercatoria* fundamentumát.

¹⁰ Hamza i. m. 3. o.

¹¹ Erre mutat az, hogy *Alfenus Varus* (D.14.2.7. - Paulus), *Servius* (D.14.2.2. pr. Paulus és D.14.2.3. - Paulus), *Ofilius* (D.14.2.3. - Paulus) és *Labeo* (D.14.2.3. - Paulus) ismerik ezt a törvényt ld. Hamza i. m. 3. o.

¹² Hamza 3. o.

egyenrangúnak,¹³ így azok alkalmazása határon átnyúló jogviszonyok esetében fogalmilag kizárt volt, egy olyan jogot kellett alkotni, amely ezen, speciális jogviszonyok esetén alkalmazni lehetett. Itt utalunk azon megállapításra, amely a bevezetőben is említésre került, hogy a belső jogviszonyok szabályozására megalkotott nemzeti jog túlnyomórészt nem alkalmas a határon átnyúló jogviszonyok kezelésére.

A *ius gentium* tehát, csakúgy, mint a modern értelemben vett *lex mercatoria*, rugalmas jogi szabályozást, az igényekhez alkalmazkodó üzleti szabályokat és szokásokat jelentett.

3. A *lex mercatoria* fejlődése a középkorban

A középkor a Római Birodalomnak az ötödik században, Kr. u. 476-ban bekövetkezett összeomlásával kezdődött. Az ezt követő pár évszázad, amely időszakot a sötét középkor jelzős szerkezettel szoktak illetni, alapvető jellemzője az útkeresés volt. A Római Birodalom bukása után ugyanis igen komoly visszaesés mutatkozott mind a gazdasági kapcsolatokban, mind a jogi szabályozás színvonalában, a tudomány és művészetek műveléséről nem is beszélve. A *pax romana* sok más mellett a kereskedelem számára is biztosította az üzleti kapcsolatok nyugodt lebonyolításának a lehetőségét. Az ezt követő évszázadokban a termelés szinte kizárólag az önellátásra zsugorodott, a helyi felhasználás céljait szolgálta, a határon átnyúló kereskedelmi kapcsolatok gyakorlatilag megszűntek. A birodalom romjain újonnan létrejött, ám lassan szerveződő államok megalkothatták saját, elsősorban a szokásjogon alapuló szabályait, amelyek kezdetben a perszonalitás elvén nyugodtak. A személyre születésétől a haláláig egy jog, a *lex originis* volt alkalmazandó, ettől eltérni nem lehetett. A X.-XI. században ezt fokozatosan felváltotta a territorialitás elve. Ez azt jelenti, hogy minden állam saját joggal rendelkezik, amely a szuverenitás elvét hangsúlyozza, és ez a jog (vö: *lex fori*) alkalmazandó minden, az állam területén élő alattvalóra is,¹⁴ tehát még mindig nem valósult meg a tényállással legszorosabb kapcsolatban álló (külföldi) jog megtalálását és alkalmazását célzó kollíziós jogi szabályok bevezetése.

A Római Birodalom jogi megoldásait a kereskedelmi gyakorlattal együtt azonban később a Bizánci Birodalom és néhány arab ország is átvette. Ezt a szabályrendszert tekinthetjük tehát a *lex mercatoria* őskének, prototípusának, hiszen csakúgy, mint a modern világban, a rugalmasság és az adaptivitás, tehát a kereskedők igényeinek való megfeleltetés jellemezte.

A *lex mercatoria* a jognak egy speciális területe volt, amely a jogrendszernek csak egy részét és a kapcsolatok egy meghatározott típusát, alapvetően a határon átnyúló kereskedelmi kapcsolatokat szabályozta. Ezen joganyag – természetét tekintve – jelentősen különbözött a feudális jogtól vagy a kánonjogtól, amelyek szabályai átszöttek a középkori emberek minden napjait. A konfúz jogi helyzet tekintetében

¹³ De a *ius gentium* mellett megjelent a *civitatis fictio* intézménye is. Burián László – Czigler Dezső Tamás – Kecskés László – Vörös Imre: *Európai és magyar nemzetközi kollíziós magánjog*, Budapest, 2010. 60-61. o.

¹⁴ Burián-Czigler-Kecskés-Vörös: i. m. 62.o., bővebben a territorialitás elvéről ugyanitt

találón jegyzi meg *Volckart* és *Mangels*, hogy például egy egyházi személy életviszonyait a kánonjogi rendszer szabályozta, ez azonban nem volt elmondható egy földműves tekintetében, mert rá ezek a szabályok nem vonatkoztak.¹⁵

Ennek megfelelően a személyes tulajdonságok meghatározták a státuszt is. A nemesnek más volt a jogállása, mint a jobbágnak, a helyiek más elbánás alá estek, mint az idegenek, csakúgy, mint a férfinak és a nő. A kereskedők megítélése azonban egyedülálló volt. A kereskedő kifejezés elvesztette a státus attribútumát, és egyszerűen csak elnevezéssé vált. A kereskedőket közvetítőként eljáró nagykereskedőknek tekintették, akik regionális és nemzetközi kereskedelemmel foglalkoztak. Ők voltak azok a személyek, akik a szülőföldjük joghatóságán kívül tevékenykedtek és/vagy olyan külföldiekkel kötöttek üzletet, akikre más törvények vonatkoztak, de elvárták tőlük a feddhetetlenséget és a becsületes életvitelt is.¹⁶ *Kecskés* találón távolsági kereskedőknek nevezi azok személyeket, akik saját városukon, országukon kívül folytatták tevékenységüket¹⁷

A középkor kezdeti évszázadaiban kialakult körülmények nem kedveztek a határon átnyúló kereskedelemnek és az azzal szorosan együtt járó, azt segíteni hivatott jogfejlődésnek. Jóllehet, az arab hódítás hozott némi új színezetet az európai kereskedelemben, ám az igazi impulzust a kikötővárosoknak a Földközi- és a Balti-tenger térségében¹⁸ megfigyelhető felvirágzása¹⁹ hozta el. Amint a kereskedelem az Európát övező tengereken erőre kapott, kialakult a kereskedők közösségét és tevékenységét szabályozó szokásjog és szokások különböző gyűjteményei. A XIV. század közepén, a Földközi-tenger körüli kereskedelmi, tengeri központokban széles körben elfogadottá vált az itáliai városállamok ősi törvényein, statútumain és gyűjteményein alapuló *Consulado del Mar*.²⁰ A kereskedelem fellendülését és ezáltal a *lex mercatoria* újbóli felfedezését segítették továbbá a keresztes hadjáratok, és kereskedelem folytán igen komoly vagyont felhalmozó új társadalmi réteg, a polgári, kereskedői középosztály kialakulása és megerősödése.

A középkori feudális jog nem szabályozta azokat az élethelyzeteket, amelyekben a nemzetközi kereskedelemmel kapcsolatos egyes problémák felmerülhettek; a céhek és az egyre vagyonosodó kereskedők voltak azok, akik kialakították a

¹⁵ Oliver Volckart, Antje Mangels: Are the Roots of the Modern Lex Mercatoria Really Medieval?, 65 *Southern Economic Journal* (1999).435. o.

¹⁶ Gemmell; Talbott; i.m. 5-6. o.

¹⁷ „A távolsági kereskedelem kialakulásával és elterjedésével újabb együttműködési kapcsolatok jöttek létre a kereskedők között. Szükségszerű volt, hogy a távolsági kereskedők egymással együttműködjenek, valamint hogy együttműködjenek a helyi kereskedőkkel is bizonyos mértékig.” *Kecskés László: A választottbíráskodás vallástörténeti és gazdaságtörténeti gyökereiről in: A választottbíráskodás és más alternatív vitarendezési eljárások jogi szabályozásának alapjai*, *Kecskés László – Tilk Péter (szerk.) PTE ÁJK, Pécs, 2018, 11. o.*

¹⁸ A Földközi-tengeren a késő-római korból eredő levantei kereskedővárosok (szorosan véve: Konstantinápoly, Szmirna, Alexandrette, Haleb és Alexandria, de a zsinórokat Velence és Genova mozgatták) míg az Északi- és Balti-tengeren az 1356-ben megalakult Hanza szövetség városai (a legjelentősebbek: Lübeck, Hamburg, Rostock, Bréma, Danzig, Stettin, Königsberg, Riga).

¹⁹ Ez a helyzet mintegy 500 éven keresztül tartott. „A *Mediterráneum, Róma bukása után félévezreddel újból a legjelentősebb érintkezési viszonyok csomópontjává vált.*” *Id. Hóvári János: A levantei kereskedelem néhány kérdése Világtörténet, 2. évf. 1. sz. (1980) 3. o.*

²⁰ Gemmell, Talbott; i.m. 6. o.

nemzetközi kereskedelem sajátos forrásait, annak érdekében, hogy biztosítsák a határon átnyúló kereskedelmi tevékenységük kereteit. A *lex mercatoria* akkoriban az adott területen működő kereskedők által elfogadott és alkalmazott üzleti gyakorlatból állt.²¹

Az európai kereskedelem a XII. századtól reneszánszát élte. Ez a fejlődés mindenekelőtt azzal magyarázható, hogy a már említett kereskedővárosok technikai, innovációja lehetővé tette a keleti piacok (ismételt) felfedezését, és flottáik biztosították azok elérhetőségét, másodsorban pedig a politikai és az azzal szorosan együtt járó gazdasági fejlődés szintet lépett Európában. E folyamat hatására új társadalmi réteg jött létre, akik a dinamikusan fejlődő gazdasági kapcsolatok egyértelmű haszonélvezői lettek. A határokon átnyúló kereskedelmi ügyletek zavartalan lebonyolításának igénye és az újonnan kialakult gazdasági hatalom biztosítása érdekében a kereskedők saját jogot alkottak, amely a már ismert gyökerei a rodoszi tengerjog és a *ius gentium*, tehát a görög és római jogi megoldások voltak.²²

Fentiek alapján, a római jog recepciója során a *lex mercatoria* szabályai is újra életre keltek, és egész Európában elterjedtek.

A *lex mercatoria* kialakulásában és fejlődésében döntő jelentősége volt a kereskedők önszerveződéses alapon létrejött érdekvédelmi és minőségbiztosítási szervezeteinek, a céheknek. A kereskedők akkoriban luxuscikknek minősülő árukat szállítottak a keleti piacokról Európába, ami természetszerűleg felkeltette a kalózok, fosztogatók és egyéb haramiák érdeklődését is. Céhekbe tömörülve és egymással összefogva azonban védelmet biztosítottak a maguk számára, ezzel növelhették a kereskedelem biztonságát és volumenét egyaránt. Mivel a középkorban a nemzeti jogok gyakorlatilag nem szabályozták a határon átnyúló, kereskedelmi jogviszonyokat, ezért a XI.-XII. században tevékenységüket illetően a céhek elkezdték létrehozni saját jogi szabályozásukat, amelyre fokozatosan egész szabályrendszert alapoztak.²³ Ebbe beletartozott a saját kereskedelmi könyvvizetés vagy a választottbíráskodás és annak belső eljárási szabályzata is. Majd mindez, az itáliai kereskedővárosokban kialakult szokásjog recepciója folytán megjelent a többi, római jogi hagyományokon nyugvó jogrendszerrel rendelkező országban is.²⁴

A brit szigeteken az 1200-as évektől jelent meg a *lex mercatoria* fogalma, amely joganyag azonban nem tagozódott be a *common law* rendszerébe. Az 1280 körülre datált Bristol város kis piros könyve (*Little Red Book of the city of Bristol*) című forrás tartalmazott kereskedelmi jogi vonatkozásokat, sőt a *lex mercatoria* fogalma is szerepelt benne ezen a néven. Ezzel párhuzamosan említhető a *Rôles d'Oléron* címet viselő híres francia jogforrás, amely Európa nyugati partvidékén érvényesülő, tengerjoggal kapcsolatos rendelkezéseket tartalmazott.²⁵

²¹ Monika Martišková: What is *lex mercatoria*? *Lawyr.it* Vol. 5 Ed. 2. 2018., 25. o. https://issuu.com/lawyr.it/docs/pdf_lawyr_ed2_vol4_954aece551dede

²² Sülün Güçer *Lex Mercatoria in International Arbitration*, *Ankara Bar Review*, 2009/1, 30-31. o.

²³ Volckart, Mangels, i. m. 439. o.

²⁴ Kecskés L i.m. 13. o.

²⁵ Albrecht Cordes: The search for a medieval *Lex mercatoria* (2003) *Oxford U Comparative L Forum* 5 at ouclf.law.ox.ac.uk, 21. o.

A *lex mercatoria* alkalmazásával, akárcsak napjainkban, szorosan együtt jár a rendesbírságoktól eltérő fórumok kérdésköre, amelyeket ma választottbírságoknak nevezünk. Ez különösen azért érdekes, mert a mai *lex mercatoria* egyik legfontosabb alkotóeleme a választottbírságok ítélkezési gyakorlata.

A XII. és XIII. században, Franciaországban, Olaszországban és Angliában jöttek létre a különleges bíróságok azokon a területeken, kereskedelmi csomópontokban, ahol piacokat tartottak, ezáltal több kereskedő is összegyűlt. A több kereskedő jelenléte több szerződést jelentett, az pedig, praktikusán több jogvitát is generált. Az ilyen jellegű kereskedelmi viták megoldására került sor ezeken a helyeken, a *lex mercatoria* alkalmazásával. A határon átnyúló kereskedelmi jogvitákban a döntésre a legtekintélyesebb kereskedőket kérték fel, akik tapasztalata és vagyona biztosítékot jelentett az elfogulatlan és szakmai alapokon nyugvó bíráskodásra. Ezek a tekintélyes kereskedők a felek szerződéses ígéreteit és azt követő magatartásait elsősorban a helyben ismert szokások és hagyományok alapján ítélték meg, így azok egy idő után, az adott területen szokásjogi jogforrássá váltak és összefoglaló néven *lex mercatoria*-ként hivatkoztak rájuk.²⁶ Ez volt a céhen belüli vitarendezés alapja, hiszen nincsen vitarendezést szolgáló hatékony döntés kikényszeríthetőség nélkül. A céhek által létrehozott szabályrendszer alapján a vitákat jellemzően a céheken belül oldották meg.

Ha a döntés során az egyik felet elmarasztalták, a megállapított mulasztások és törvénysértések szankciójaként pénzbírságot szabtak ki. A kereskedők általában önként megfizették ezeket a bírságokat, mégpedig azért, mert meg akarták őrizni jó hírnevüket, ami abban az időben rendkívül fontos volt.²⁷ A döntések végrehajtását tehát a kereskedők hírnevének megőrzése biztosította. Napjainkban a jó hírnév csorbulása a forgalom visszaeséséhez, a piaci pozíciók drasztikus meggyengüléséhez vezethet, de nem jár olyan drámai következményekkel, mint a középkorban. Ott ugyanis a hírnév elvesztése a legsúlyosabb büntetés volt, ami rendszerint az elmarasztalt kereskedőnek a céhből való kizárását eredményezte. Az ilyen szankciókkal sújtott kereskedők elveszítették kereskedelmi partnereiket és kikerültek az őket védő közösségből, ami gyakorlatilag üzleti tevékenységük végét jelentette. További érdekesség, hogy ha egy céhtagnak egy külföldi kereskedő ellensége akadt, akkor a céh minden tagja ellenségévé vált ennek a kereskedőnek.²⁸ Sőt, ha egy külföldi kereskedő nem fizette meg tartozását, akkor intézményes megtorlás keretében akár elfoghatták az ott tartózkodó honfitársait is.²⁹

Láthatjuk tehát, hogy hasonlóan a mai jellegzetességekhez, a *lex mercatoria* a középkorban is önszabályozó, gyakorlatias karaktert mutatott, a kereskedők mindennapi gazdasági viszonyaiban megjelenő élethelyzetekre, nehézségekre reagált. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni a legszembeötlőbb különbséget, miszerint a középkori kereskedők legnagyobb erénye a becsületük volt, minden tevékenységüket és cselekedetüket annak rendelték alá, hogy azt

²⁶ Martišková i. m. 25. o.

²⁷ Martišková i. m. 26. o.

²⁸ Volckart, Mangels, i. m. 440. o.

²⁹ Kecskés L i.m. 11. o.

megőrizték. A középkori üzleti etika, jórészt az akkor általános vallási meggyőződésnek köszönhetően, nagyban különbözött a maitól, és ez áthatotta a lex mercatoria szabályrendszerét is.

A 3-400 éves fellendülést újabb visszaesés követte, Európa háborúkba süllyedt, a feltörekvő oszmán birodalom elvágta a keleti kereskedelmi útvonalakat és sorra verte meg a kereskedelmi hajók útját biztosítani kívánó hadiflottákat, majd régi szövetségesét, Velencét is behódolásra kényszerítette.³⁰

A nagy felfedezések, az ipari forradalom és a manufaktúrák kialakulása azonban új lendületet adott a határon átnyúló kereskedelemnek. Maga a lex mercatoria tekintetében továbbra is megoszlottak az elképzelések, hogy az honnan eredeztethető.

Malynes 1622-ben megjelent *Consuetudo, vel lex mercatoria*, avagy a kereskedők ősi joga című művében párhuzamot vont a lex mercatoria és a római *ius gentium*, azaz nemzetek joga között. Elmélete szerint, ha a kereskedők jogát kiveszik a nemzetek jogából, akkor "az említett törvény fennmaradó része csak néhány pontból fog állni."³¹ Ezen álláspont kissé eltúlozza a lex mercatoria jelentőségét, de az bizonyos, hogy alátámasztja azon, korábban is hivatkozott tézist, amely szerint ez a jogforrás a legalkalmasabb a határon átnyúló kereskedelmi ügyletek szabályozására.

A kereskedők továbbra is fontos szerepet töltek be az átalakuló, modernizálódó társadalmakban. *Wyndham Beawes* 1771-ben így jellemezte a kereskedőket: „*Egy kereskedőnek nem kell nagyon tanulniak lenni, [de] minden alkalommal szigorúan ügyelnie kell az igazságra, és kerülnie kell a csalást és az álnokságot, mint a hírnevét és szerencsáját rontó rágalomokat; mert bármennyire is ravaszul viseli az álarcot, a véletlen felfedheti, vagy az idő biztosan felfedi a csalást, és a viselője ki lesz téve azok megvetésének és sértéseinek, akiket rászedett.*”³²

4. A modern lex mercatoria

A modern kereskedők nem sokban különböznek elődeiktől. ugyan gyorsabb közlekedési eszközökkel járnak, könnyebben szereznek információt, technikailag könnyebben elő tudnak készíteni egy-egy szerződést, de a jogviszony alapkonceptiója maradt a régi. A modern kereskedők, akár csak ókori elődeik, idegen partok felé suhannak, kínálják portékáikat, üzletet kötnek, majd a várva várt következő dagálllyal másik helyszínre vitorláznak. És hasonlóan az egykori kereskedőkhöz, akik több fórumon is üzleteltek, „*a ma kereskedőire a nemzetközi kereskedelmi jogforrások óriási terjedelme, a nemzetközi szabályozó hatóságok egyre növekvő hatásköre és a jogi fórumok látszólag elsöprő sokasága nehezedik, és a kereskedő bármelyik pillanatban ezen utóbbiak előtt találhatja magát.*”³³

³⁰ Frederic Chapin Lane. *Venice, A Maritime Republic* JHU Press, 1973, 417. o.

³¹ Idézi Swain i. m. 9. o.

³² Wyndham Beawes, ügyvéd és királyi tanácsos véleményét idézi Gemmell; Talbott; i. m. 3. o.

³³ Berthold Goldman: *The Applicable Law: General Principles of Law – The Lex Mercatoria* in: LEW (ed), *Contemporary Problems in International Arbitration* (CCLS 1996). 113. o.

A második világháború gazdasági sebeinek begyógyulásával, az európai gazdaságok prosperálásával és a fogyasztói társadalmak kialakulásával a *modern lex mercatoria* az 1960-as években kezdett újjáéledni. *Berthold Goldman*³⁴ (akit gyakran a *modern lex mercatoria* atyjaként emlegetnek) írásaiban úgy találta, hogy "függetlenül eredetétől és forrásainak jellegétől, a *lex mercatoria* megfelelő jog lenne a nemzetközi gazdasági kapcsolatok számára."³⁵ Goldman a *lex mercatoria* tág hatókörét fogalmazta meg, jelezve, hogy legitimitása nem a kodifikáción alapul, és tartalma különböző forrásokból eredeztethető, beleértve a szokásjogot, a kereskedelmi szokásokat, a szerződéses kikötéseket és az általános elveket. Ez megfelel mindannak, amit ma a *lex mercatoriáról* tudunk, és amit beelátunk.

Goldman szerint a *lex mercatoria* létezésének nem szükségszerű előfeltétele a kodifikáció, ahogyan az évezredek során szinte soha nem is kodifikálták ezt a joganyagot. Nehéz is lett volna, hiszen alapvető jellemzője a dinamikus, a kereskedői igényeknek megfelelő adaptabilitás, az autonóm módon érvényesülő fejlődés, amely minden apró változásra reagál. A nemzetközi közjog kötőereje is abban áll, hogy az államok és nemzetközi szervezetek kötelezőnek ismerik el magukra nézve, de facto úgy tesznek, mintha létezne normatív nemzetközi jogi szankciórendszer. Mivel a magánjogi viszonyokban az elsődleges és mindenek felett álló jogforrás a felek szerződése, a fórumnak az abban foglaltak szerint kell eljárnia, amennyiben természetesen valamely klauzula nem ütközik közrendi, imperatív szabályokba. Úgy véljük, hogy a nemzetközi közjoghoz hasonlóan a *lex mercatoria* normatív joga is valós, megtapasztalható jogforrás, függetlenül attól, hogy tételes, pozitív jogként létezik-e vagy sem.³⁶ A nemzeti, tételes jogok hívei gyakran hiányolják a kimerítő, kazuisztikus jellegű szabályozást, mondván, ahhoz, hogy egy szabályrendszert jognak lehessen tekinteni, annak teljesnek és kimerítőnek kell lennie.³⁷ Ez a paternalista szemlélet akadályát képezi az autonóm, önszervező, dinamikus jogforrások kialakulásának és alkalmazhatóságuk elismerésének, nem véletlen, hogy a nemzeti bíróságok nem alkalmazzák a *lex mercatoria*-t. Ideje lenne eljutni oda, hogy a szerződő feleket teljes joggal ruházzuk fel az általuk kötött szerződés jogválasztási klauzuláit illetően, abban az értelemben is, hogy választott joguk alkalmazása a rendesbíróságokra nézve is kötelező előírás legyen.

A *modern lex mercatoria* vitathatatlanul létezik, és annak választásával a felek és a joghatósági kikötés okán szerephez jutó választottbírák hatékonyan képesek megkerülni azokat a rugalmatlan, helyenként bürokratikus technikai részleteket, amelyek a nemzeti jogrendszerekhez kapcsolódnak. A választottbírói önszabályozás ugyanis megfelelő alternatívát jelent a nemzeti jogból származó hiányos szabályozási keretekkel szemben.³⁸

³⁴ A romániai születésű, de francia professzor neve összeforrott a nemzetközi kereskedelmi joggal, a *lex mercatoriával* és a nemzetközi kereskedelmi választottbíráskodással. Erről bővebben: <https://www.sfdi.org/internationalistes/goldman/>

³⁵ Goldman i.m. 113. o.

³⁶ Gemmell; Talbott; i.m. 22-23. o.

³⁷ Klaus Peter Berger, *The Creeping Codification of the Lex Mercatoria* (Kluwer Law International 1999). 42. o.

³⁸ Gemmell; Talbott; i.m. 23. o.

A fenti tényezők és sajátosságok alapján a következőképpen alkothatjuk meg a modern lex mercatoria definícióját. A lex mercatoria olyan, a nemzetközi gazdasági kapcsolatokban megjelenő szokások, kereskedői magatartások és a felek szerződési alapján kialakult, a nemzetközi jogegységesítési instrumentumok és a választottbírói gyakorlat figyelembevételével folyamatosan fejlődő és változó, a nemzeti jogtól élesen elkülönülő, autonóm jogforrások összessége, amelynek szabályait, a nemzetközi gazdasági kapcsolatok határokon átnyúló jellegére tekintettel főként nemzetközi kereskedelmi választottbíróóságok, részben pedig nemzeti bíróságok alkalmazzák.³⁹

5. Záró gondolatok

Amint *Goldman* igen találóan megjegyezte, a lex mercatoria egy tiszteletreméltó idős hölgy, aki kétszer tűnt el a föld színéről, és kétszer kelt új életre.⁴⁰ Ami a középkorban szükségszerűségből fakadt, az ma már néha ellentmondásosnak tűnik. Az önszabályozás erejéről tanúskodik egy speciális és gyakorlatias joganyag: a lex mercatoria, amely évszázadok óta rendezi a határon átnyúló kereskedelmi jogviszonyokat és kereskedelmi választottbíróóságok eljárásait.

Ahogy *Kerr* fogalmaz, a kereskedők joga a jogtudomány legromantikusabb ágát adja.⁴¹ Ez valóban így van, nem sok olyan, világszerte elterjedt és alkalmazott jogforrást ismerünk, amelynek gyakorlatilag semmi köze az államokhoz és a nemzeti jogalkotókhöz. Ahogy azonban az államok, érthető módon, fokozták a kereskedelmi jogviszonyok szabályozását, hiszen a határon átnyúló ügyleteknek egyre több nemzeti joggal kapcsolatos adójogi, közigazgatási jogi, pénzügyi jogi vonzata akadt, a hazai törvénykönyvek előbb csak kiegészítették, majd fokozatosan kiszorították az önszabályozásnak ezt a kereskedők által alkotott jogban megvalósuló hagyományát.

Lord Mustill felteszi a kérdést: „*Mi a lex [mercatoria] jogtudományi alapja? Figyelemre méltó, hogy adott a témában készült nagyobb mennyiségű tudományos írás körében... még most sincs konszenzus a doktrína intellektuális alapjait illetően. Vajon a lex [mercatoria] törvény, vagy csupán a felek által annak érdekében választott szabályrendszerről van szó, hogy azt alkalmazhassák a saját szerződésükre? Ha azonban jog, akkor honnan meríti normatív erejét?*”⁴²

Highet sejtelmesen hozzáteszi: „*A lex mercatoria valójában egy paradoxon által létrehozott rejtély. A paradoxon viszont olyan dilemmát teremtett, amelyből az egyetlen kiút az volt, hogy egy tévedésen keresztül jutottunk el a rejtélyhez, ami a*

³⁹ Mátyási Imre: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga, Általános rész*, egyetemi jegyzet, Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2012, 60. o.

⁴⁰ Berthold Goldman: *Lex Mercatoria Forum Internationale* (1983) 3. Kluwer Law International, 3. o.

⁴¹ „*The Law Merchant furnishes the legal science its most romantic branch.*” idézi: Gemmell; Talbott i. m. 1. o.

⁴² „*What is the jurisprudential basis of the lex? It is remarkable that given the volume of academic writing on the topic. . . there is even now no consensus on the intellectual basis of the doctrine. Is the lex a law, properly so called, or is it a body of rules which the parties choose. . . to apply to their individual contract? If it is law, from where does it draw its normative force?*” John Linarelli, *Analytical Jurisprudence and the Concept of Commercial Law*, 114 PENNSTLR, 119, 125 (Summer 2009). idézi Gemmell; Talbott i. m.. 4. o.

*jogi szabályok forrása, nagyon hasonlóan ahhoz, ahogyan a döntéshozók egy valódi jogrendszer, például a lex fori vagy a lex loci arbitri szabályait alkalmazzák.*⁴³

Thayer azonban egyszerűsíti, sőt le is zárja a vitát azon sommás kijelentéssel, miszerint a kereskedők szokásos kötelezettségvállalásai azért váltak kötelezővé, mert azokat kötelezőnek szánták.⁴⁴

Az idők folyamán tehát fokozatosan, lassan és organikusan kialakult egy olyan normaanyag, autonóm szabályrendszer, amit nem államok és nem is állami szervek vagy nemzetközi szervezetek alkottak, hanem a kereskedők egymással kötött ügyleteit tartalommal megtöltő szabályok, magatartásformák, eljárások alapján jött létre. Ez azonban még kevés lenne ahhoz, hogy jogforrásnak, mi több, helyenként jogszabálynak is tekintsük ezen normákat, olyan joganyagnak, amelyet a jog kikényszeríthetővé tesz. A kikényszeríthetőséghez az a sajátosság is szükségeltetik, hogy a bíróságok ezeket a normákat elfogadják, alkalmazzák, ítéleteik alapjává tegyék. A fentiek alapján tehát, a nemzeti bíróságok eljárásának hiányában a lex mercatoria alkalmazása alapvetően a nemzetközi kereskedelmi választottbíróságok előtt zajlik, ennek megfelelően legjelentősebb formálója, alakítója is a választottbíróságok ítélkezési rendje, joggyakorlata.

Évezredek, történelmi korokon és államok sokaságán át tartó utazásunk végén megérkeztünk a modern lex mercatoriához, amely igazi kihívást jelent az állam alkotta joggal szemben, és amely töretlen népszerűsége egyre csak fokozódik. Valós kérdés, hogy a nemzeti bíróságok meddig tudják ignorálni ezt a masszív joganyagot, illetve, lenne-e egyáltalán igény a nemzetközi üzleti élet szereplői tekintetében, a rendesbíróságok előtti vitarendezésre. A gyorsaság, rugalmasság és üzleti titokvédelem szempontjait figyelembe véve a válasz nagy valószínűséggel nemleges lesz.

Irodalomjegyzék

- Warren Swain: The Unromantic History of Lex Mercatoria in England, Social Science Research Network (June 21, 2020) <https://ssrn.com/abstract=3632494>
- Nikitas E Hatzimihail: The Many lives and faces of lex mercatoria: History as Genealogy in international business law, *Law and Contemporary Problems* (Vol. 71, No. 3. 2008) 168-190. o.
- Ole Lando: The Lex Mercatoria in International Commercial Arbitration. *The International and Comparative Law Quarterly*, Vol. 34., No. 4. (1985), 747-768. o.; <https://doi.org/10.1093/iclqaj/34.4.747>
- Kecskés András-Ferencz Barnabás: A kereskedelmi választottbíráskodás szerepe a fejlett országok jogrendszereiben in: *A választottbíráskodás és más alternatív*

⁴³ „The lex mercatoria is in fact an enigma created by a paradox. . . . The paradox in turn has created a quandry from which the only way out was to arrive at the enigma by way of a fallacy. . . a source of legal rules. . . much in the same way that the decision makers would apply a real legal system such as the lex fori or the lex loci arbitri.” Keith Highet, *The Enigma of the Lex Mercatoria*, 63 Tul. L. Rev. 613, 616-7 (1988-1989) idézi Gemmell; Talbott i. m.. 5. o.

⁴⁴ Gemmell; Talbott; i. m.18. o.

- vitarendezési eljárások jogi szabályozásának alapjai.* Kecskés László – Tilk Péter (szerk.) PTE ÁJK, Pécs, 2018
- A.J. Gemmell, A. Talbott; *The Lex Mercatoria-Redux, Transnational Dispute Management TDM 2* (2011) 1-43. o.
  - Christoph Krampe, (2012): *Römisches Recht auf hoher See – Die Kunst des Guten und Gerechten.* In: (Fagnoli, Iole – Rebenich, Stefan Hrsg) *Das Vermächtnis der Römer – Römisches Recht und Europa.* Haupt Verlag, Bern. 111–150. o.
  - Hamza Gábor: *Kereskedelmi jog és a görög-római antikvitás, Állam- és Jogtudomány 26* (1983) 445-474. o.
  - Burián László – Czugler Dezső Tamás – Kecskés László – Vörös Imre: *Európai és magyar nemzetközi Kollíziós magánjog,* Krím Bt., Budapest, 2010.
  - Oliver Volckart, Antje Mangels: *Are the Roots of the Modern Lex Mercatoria Really Medieval? Southern Economic Journal*/Vol. 65, No. 3 (Jan. 1999) 427-450. o.; <https://doi.org/10.1002/j.2325-8012.1999.tb00169.x>.
  - Kecskés László: *A választottbíráskodás vallástörténeti és gazdaságtörténeti gyökereiről* in: *A választottbíráskodás és más alternatív vitarendezési eljárások jogi szabályozásának alapjai.* Kecskés László – Tilk Péter (szerk.) PTE ÁJK, Pécs, 2018
  - Hóvári János: *A levantei kereskedelem néhány kérdése, Világtörténet, 2. évf. 1. sz.* (1980) 3-7. o.
  - Monika Martišková: *What is lex mercatoria? Lawyr.it* Vol. 5 Ed. 2. 2018 https://issuu.com/lawyr.it/docs/pdf_lawyr_ed2_vol4_954aece551dede
  - Sülün Güçer: *Lex Mercatoria in International Arbitration, Ankara Bar Review, 2009/1* 30-39. o.
  - Albrecht Cordes: *The search for a medieval Lex mercatoria* (2003) *Oxford U Comparative L Forum 5* at ouclf.law.ox.ac.uk
  - Frederic Chapin Lane: *Venice, a Maritime Republic* JHU Press, 1973
  - Berthold Goldman: *The Applicable Law: General Principles of Law – The Lex Mercatoria,* in LEW (ed), *Contemporary Problems in International Arbitration* 113-125. (CCLS 1996). https://doi.org/10.1007/978-94-017-1156-2_11.
  - Mátyás Imre: *A nemzetközi gazdasági kapcsolatok joga, Általános rész,* egyetemi jegyzet, Egyetemi Kiadó, Miskolc, 2012
  - Berthold Goldman: *Lex Mercatoria Forum Internationale* (1983) Kluwer Law International
-
-